

Lucija Ljubić

Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta

Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe

Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

Suvremena hrvatska drama i kazalište u časopisnoj periodici devedesetih

UDK 070.488(497.5)+792

Sažetak: Devedesetih godina 20. stoljeća izlazilo je više časopisa koji su tematizirali suvremenu hrvatsku dramu i kazalište. Rad donosi pregled časopisa, književnih i kazališnih, nastojeći usporediti njihova usmjerenja i istaknuti njihove posebnosti. Teza o strukturi znanstvenih revolucija Thomasa Kuhna ukazuje da su časopisi pokretani iz zajedničkog osjećaja krize, a nju su pojedina uredništva različito doživljavala i na nju različito odgovarala. Devedesete su godine stoga obilježene pokretanjem, zamiranjem, novim pokretanjem i supostavljanjem časopisa.

Ključne riječi: suvremena hrvatska drama; suvremeno hrvatsko kazalište; časopisi; devedesete; kriza

Contemporary Croatian playwriting and theatre in 1990s journals

Abstract: During the 1990s several Croatian journals introduced the subject of contemporary Croatian playwriting and theatre. The paper offers an overview of the journals, both literary and theatre, comparing their editorial strategies and characteristics. The thesis presented by Thomas Kuhn in *The Structure of Scientific Revolutions* supports the idea that the journals were initiated due to the mutual sense of crisis, but different editorial boards interpreted the crises and reacted to it in different ways. The 1990s were therefore marked by introducing, ending, and re-introducing of new journals and by their coexistence.

Keywords: contemporary Croatian playwriting; contemporary Croatian theatre; journals; 1990s; crisis

► Časopis je, kako ga određuje Hrvatska opća enciklopedija, „vrsta serijske publikacije koja izlazi u redovitim razmacima, kraćim od godine, a dužim od petnaest dana. Pokreće se s namjerom da izlazi trajno. Pojedine sveščice (brojeve) obično karakterizira različitost sadržaja i suradnika, a istovjetnost naslova i formata.“ (D. Brozović, 2000: 653) Ugrubo, časopisi se devedesetih godina 20. stoljeća mogu podijeliti na one koji objavljuju dramske tekstove i one koji objavljuju i dramske tekstove i teatrološke članke. Nadalje, časopise je moguće razvrstati na književne i kazališne, a dramska su djela i teatrološki članci objavljivani i u jednima i u drugima. Osim toga, mogli bismo razvrstati periodiku na znanstvenu i stručnu.¹ Moguće je istražiti i što je objavljivano u časopisima kojima su nakladnici pojedina kazališta i strukovne udruge. Za ovu prigodu neka predmet istraživanja budu drame i radovi o suvremenoj hrvatskoj drami i kazalištu, započevši s godinom 1990., koji su objavljivani u hrvatskim književnim i kazališnim časopisima što su izlazili devedesetih godina.

Istražujući kazališne listove i časopise iz razdoblja 1909. – 1941., Vesna Cvjetković Kurelec (V. Cvjetković Kurelec, 1982: 352) istaknula je kao dvije temeljne razine tih publikacija „propagandnu“, koja nastoji privući gledatelje i pridonijeti stvaranju kazališne svijesti, te „estetsko-dramaturšku“, koja je i vrelo za rekonstrukciju povijesti kazališta. Uz iznimke nekih drugih časopisa, poput *Glume* ili onih koji su izlazili u drugoj polovini 20. stoljeća, kao što je Lykosov *Teatar* pedesetih godina te po jedan broj *Scene* i *Mima*, *Prolog* je izlazio dvadeset i pet godina, sve do 1993., ušavši u red malobrojnih kazališnih časopisa „koji nisu glasila nekog kazališta ili neke strukovne udruge“ (B. Senker, 2014: 7), što je polazište i za ovu analizu.²

U drugoj polovini 20. stoljeća bilo je više časopisa kojima su kazališne kuće nastojale privući i informirati gledatelje o svojim djelatnostima, no najveći se preokret dogodio 1968. osnivanjem časopisa *Prolog*, zagrebačkoga kazališnog časopisa.³ U uvodniku prvog broja stoji da *Prolog* „želi fundirati, na konkretnim

1 Budući da u Hrvatskoj devedesetih nije postojao znanstveni teatrološki časopis, znanstveni su radovi o drami i kazalištu objavljivani u stručnoj periodici. Taj se običaj zadržao i u sljedećem desetljeću, kad su znanstveni radovi s održanih simpozija pronalazili svoje mjesto najprije u književnim, a potom i u kazališnim časopisima.

2 U analizu stoga ne ulaze primjerice časopis *Kazalište* u nakladništvu varaždinskoga Hrvatskog narodnog kazališta koji je izašao u pet brojeva od sezone 1993./1994. do sezone 1995./1996. U razdoblju 1965. – 1981. časopis *Kazalište* kao „informativni list“ izlazio je i u osječkom Hrvatskom narodnom kazalištu, *Gesta* u varaždinskom kazalištu, a tradiciju izlaženja kućnoga časopisa imalo je i splitsko Hrvatsko narodno kazalište.

3 Glavni je urednik bio Ante Rumora, a članovi uredništva Darko Gašparović, Drago Kekanović, Miro Međimorec, Vladimir Roksandić i Slobodan Šnajder. U redakcijskom su savjetu bili Tomislav Slavica iz Splita i Ljubomir Stanojević iz Osijeka te Tomislav Durbešić, Ivo Hergešić, Tomislav Kurelec, Zlatko Markus, Ivan Raos, Fabijan Šovagović, A. Rumora, Ivica Kunčević i Nikola Bonacci.

primjerima primijeniti i analizirati i potom dosljedno, pa ako bude trebalo i oštro i polemički, zastupati i braniti svoje vlastito i samovlasno stanovište u okvirima sadašnjeg trenutka zagrebačkog i hrvatskog kazališta“ (1968: 4), kao i da se hrvatska dramaturgija „mora otvoriti prema odlučnom i beskompromisnom kritičkom angažmanu u bitnim i presudnim etičkim, socijalnim, političkim, moralnim i egzistencijalnim pitanjima našeg vremena i prostora“ (1968: 4). *Prolog* se tako predstavio kao kazališni časopis koji u svojim razmatranjima namjera uzeti u obzir i pitanja kulturne politike i kulture u najširem smislu riječi. Vidljivo je to već u organiziranju prvoga okrugloga stola koji se, kao što je i u uvodniku već naznačeno, bavi pitanjem suvremene hrvatske drame, ali promatra je u kontekstu okolnosti koje vladaju u kulturi, a objavljen je pod naslovom „Kazalište samo dijeli kritičnu sudbinu naše kulture u ovom času“. Sudeći prema otisnutom tekstu, više je puta istaknuto da kazalište nije izuzeto iz sudbine aktualnog kulturnog života, da se teatar mora nametnuti društvu te da je kriza kazališta i „kriza našeg društva“, jednako kao što je „problem domaće drame politički problem“ (D. Radojević, 1968: 24).⁴

Znatno jasnije nego njihovi prethodnici iz prve polovine 20. stoljeća, prologovci su, među ostalim, naglasili da je povezanost kazališta i društva tješnja i kompleksnija te da zahtijeva novi pristup, sažet možda ponajbolje u uvodno proklamiranoj i društvenoj i umjetničkoj kritičnosti – s naglaskom na kritičnost koja podrazumijeva spontano odbijanje aktualne situacije u hrvatskom glumištu, ali ne podrazumijeva podudaranje u estetskim opredjeljenjima. Ne ulazeći detaljnije u profil *Prologa*, neizostavno valja naglasiti da je, bez obzira na vehementnost svojih prvih brojeva, promjenu naziva u novim desetljećima, pa i utrnuće, upravo taj časopis doživio i hrvatske kazališne devedesete godine ali i ponudio modele opstanka nekim novijim časopisima. Nadalje, šezdesete su godine, u skladu s promjenom kulturne paradigme i prijelazom iz moderne u postmodernu kulturu, obilježene velikim promjenama, otporima i prosvjedima koji su zahvatili Europu i svijet toga vremena, a svoj su odjek pronašle i u devedesetima.

U spomenutom razgovoru u prvom broju *Prologa*, a tako se nastavilo i u nekoliko sljedećih brojeva, kao ključna riječ istaknula se kriza – kriza u kazalištu potaknuta duhovnim, organizacijskim i materijalnim razlozima, pri čemu se više sugovornika složilo da hrvatskom kazalištu toga vremena nedostaje gledatelja i odgovarajućih suvremenih dramskih tekstova. Stoga je već prvi broj *Prologa* započeo objavljivati nove drame, *Duh na tržištu* Mate Raosa i *Minigolf* Slobodana Šnajdera. Već u drugom broju časopisa naslov je razgovora „Teatar, kultura – kulturna politika, politika“, što najavljuje način na koji uredništvo namjerava

4 U razgovoru su sudjelovali Ivan Bakmaz, Tomislav Durbešić, Branko Hećimović, Pero Kvrgić, Tomislav Kurelec, Srećko Lipovčan, Ranko Marinković, Zlatko Markus, Georgij Paro, Dino Radojević, Fabijan Šovagović i Vjeran Zuppa.

propitivati odabrane teme, a sličan signal šalje i u trećem broju promijenjen podnaslov koji *Prolog* određuje kao „časopis za kazališna i ostala pitanja kulture“. U decentraliziranoj slici hrvatskoga glumišta krajem šezdesetih godina *Prolog* je bio časopis koji je nudio prostor za objavljivanje drama, ali i nukao na kritičnost stvarajući „platformu za kritičko djelovanje na teatar i društvenu zbilju podjednako“ (A. Lederer, 2018: 228).

Pojam krize o kojemu govore prologovci 1968. može se povezati i s knjigom *Struktura znanstvenih revolucija* Thomasa Kuhna iz 1962. u kojoj autor ističe upravo krizu kao pretparadigmatičko stanje. Uspostavivši tezu o generalnoj paradigmi ili paradigmi I kao generalnom sustavu uvjerenja određene zajednice, disciplinarnoj matrici ili paradigmi II kao specifičnom diskursu pojedine znanstvene zajednice i paradigmi III kao konkretnoj zagonetki koju ta zajednica rješava, Kuhn je ponudio i slijed promjene paradigmi. Do njega dolazi jer se u „normalnoj znanosti“ počnu pojavljivati anomalije koje dovode do – krize – a kriza do revolucije kojoj slijedi uspostavljanje nove paradigme (Th. Kuhn, 2000). Kuhova teorija o znanstvenim revolucijama svoj je otisak pronašla u dvije faze, najprije na prijelazu iz šezdesetih u sedamdesete godine 20. stoljeća, na prijelazu iz moderne u postmodernu i ponovno od devedesetih godina nadalje, u promjeni paradigme prema postpostmoderni, globalnom ili virtualnom dobu (D. Oraić Tolić, 2011). Zato se i časopisni odgovor na krizu u suvremenoj hrvatskoj drami i kazalištu, kad se suvremenost računala od 1968. ili 1971., protegnuo i na devedesete.

Prolog je tijekom svog izlaženja 1968.–1993. godine mijenjao i ime postavši *Novi Prolog*, „revija za dramsku umjetnost“ i *Prolog/teorija/tekstovi*, da bi od trobroja 19-20-21 1990. godine postao ponovno *Prolog*, „časopis za kazališnu umjetnost“ Nakladnog zavoda Matice hrvatske. Prije toga *Novi Prolog* okupljao je veći broj članova uredništva, osoba koje su se već afirmirale na području kazališne umjetnosti i teatrologije. Nakon što je Igor Mrduljaš uredio tri prva broja *Novoga Prologa*, glavna je urednica sve do devedesetih ostala Mani Gotovac, a u uredništvu su osim nje bili Nikola Batušić, Hrvoje Hribar, Vlado Krušić, Anđelko Novak, Vladimir Stojšavljević, Boris Senker i Andrea Zlatar, dok su u savjetu časopisa bili još Jelena Hekman, Dubravko Horvatić, Anka Janković, Branimir Donat, Neva Rošić i Krešimir Zidarić.⁵ S novim starim imenom 1990. došlo je i novo uredništvo: Ivica Buljan, Zvonimir Mrkonjić, Mira Muhoberac i Petar Selem, dok je savjet ostao nepromijenjen. U odnosu na svoje početke krajem šezdesetih, *Prolog* je i devedesetih ispunjen interesom za suvremenu dramu i kazalište u najširem smislu, ne samo u nacionalnim okvirima, a nekoliko je tekstova objavljeno i dvojezično. *Prolog* se devedesetih ne odriče ni tema koje se bave kulturom i društvom. Tako je primjerice 1990., umjesto uvodnog komentara, objavljen opsežan intervju s Vladom Gotovcem, a potreba za sintezom suvremenosti

5 Usp. *Novi Prolog*, g. 5 (22), br. 17-18, proljeće/ljeto 1990. Iscrpno o tome u: Z. Hercegovac, 2014.

vidljiva je u tekstu Zvonimira Mrkonjića o hrvatskom drami 1945.-1990. U *Prologovim* prilogima iz devedesetih propituju se žanrovi groteske i farse, značenje postmoderne, ali se zahvaća i u pitanja kazališnog zakona i donosi se veći broj kazališnih kritika ne samo o dramskom nego i o opernom kazalištu, jednako kao i o performansima, na kraju uz prikaze novih teatroloških knjiga. Broj 22 1991. posvećen je novim dramskim tekstovima dramatičara različitih naraštaja - Ivana Supeka, Ivana Bakmaza, Mire Gavrana i Pave Marinkovića. Trobroj 1992. posvećen je Dubrovniku i Osijeku i ratnom stradanju njihovih kazališta, a u tematskom bloku piše se o operi, donosi se prijedlog za gradnju nove kazališne zgrade, da bi posljednji objavljeni četverbroj 1993. započeo uvodnikom M. Gotovac „Kako u ovim vremenima pisati dramu“ najavljujući na sljedećim stranicama nekoliko novih drama, najnovija djela Slobodana Novaka, Luka Paljetka, Dražena Katunarića i Pave Marinkovića, u kojima se rat tematizira kao „udaljena, mukla prisutnost zla“ ili „glas iz drugog ili trećeg plana“ (M. Gotovac, 1993: 5). Nesumnjivo, *Prolog* je bio i stvarni prolog časopisnoj periodici devedesetih.

Devedesete su godine u Hrvatskoj započele osnutkom nove scene Suvremena hrvatska drama u zagrebačkom Teatru &TD koju je pokrenuo Miro Gavran, a uoči pokretanja u javnom se diskursu ponovno pojavila kriza, jedna od riječi svojstvenih različitim područjima hrvatskoga društva i u osamdesetim godinama. Miro Gavran ovako je to formulirao: „Dramski fond suvremene hrvatske literature sveo se na smiješno malu brojku, i u usporedbi sa stanjem između dva rata, više je nego skroman. Kvalitetan dramski tekst na hrvatskom jeziku postao je rijetka pojava, a istodobno to malo što imamo, nismo dovoljno afirmirali niti kod kuće niti u inozemstvu. Zato nam se što hitnijim čini pokretanje ‚Suvremene hrvatske drame‘.“ (M. Gavran, 1991: 7) Nalik vehementnosti uvodne riječi iz prvog broja *Prologa*, Gavran je naglasio: „Sazrelo je vrijeme da najmlađoj generaciji, kojoj je toliko toga uskraćeno, ne uskraćujemo pravo na svoj generacijski teatar.“ (M. Gavran, 1991: 7) Manjak dramskih tekstova nastojao se potaknuti i boljim produkcijskim uvjetima koji će omogućiti da suvremene drame budu što prije izvedene. Iako je pohvalio pozornost koju tiskanjem dramskih djela kazališni časopisi posvećuju mladim dramatičarima, Nikola Batušić posebno je istaknuo da „jedino pozornica može potvrditi vrijednosti dramskog teksta“, a „samo znajući da postoji mjesto za mogućnost njene afirmacije, hrvatska drama može postati novi čimbenik u slici nacionalne kulture“ (N. Batušić, 1991: 14).

Prostor za afirmaciju dramskog teksta Gavran je vidio i u književnom časopisu. Na tragu navedenih nastojanja Gavran je bio i glavni urednik časopisa *Plima*, uz članove uredništva Silviju Šesto, Suzanu Jukić i Mislava Brumeca, kad je 1993. započelo objavljivanje dramskih i proznih djela mahom mladih i neafirmiranih pisaca kojima je djela tek valjalo izvesti. *Plima* je izlazila do 2000. godine i objavljeno je 19 brojeva, a brojem objavljenih drama taj časopis dominira

nad ostalima i jedini je takve vrste u devedesetima, ali i prije i poslije tog desetljeća. Pet je dramskih tekstova studenata dramaturgije sa zagrebačke Akademije dramske umjetnosti objavljeno 1998. u 10. broju časopisa *T&T (Teatar & teorija)*, no ta se praksa nije nastavila. Osim u ugaslom *Prologu*, dramske su tekstove devedesetih godina objavljivali i književni časopisi kao što su *Quorum* s desetak naslova, *Forum* i *Mogućnosti* s po dvadesetak, a *Republika* s desetak naslova afirmiranih dramatičara srednjeg naraštaja. Nekoliko je dramskih djela objavljeno u Matičinu *Kolu*, časopisu *Dubrovnik*, riječkom *Rivalu*, *Književnoj Rijeci*, osječkoj *Književnoj reviji* i zadarskom *Glasju*.

Budući da mu je nakladnik strukovna udruga, pa zbog toga nije obuhvaćen iscrpnijom analizom u ovom radu, valja napomenuti da je u ratnim godinama, kao nastavak *Biltena Društva dramskih umjetnika Hrvatske*, 1992. pokrenuto *Glasilo Hrvatskog društva dramskih umjetnika* kao jedini časopis vezan uz hrvatsko kazalište koji je izlazio do 1998. godine, a pripremali su ga i uređivali Marijan Radmić i Katarina Bahunek. Na tridesetak stranica, objavljujući kraće članke i obavijesti, *Glasilo* je devedesetih nastojalo pratiti kazališnu aktivnost te informirati članove o djelatnosti Društva i o temama najšire vezanim uz hrvatsko kazalište. Nakon što je *Prolog* prestao izlaziti, zavlada je i ratna zbilja koja je znatno otežala ili onemogućila redovitu kazališnu produkciju, a kazališne su teme svoje utočište pronalazile povremeno u književnim časopisima. U Domovinskom ratu pisalo se o oštećenjima kazališnih zgrada i raspravljalo se o važnosti da se kazališna produkcija održi i tako bude znak otpora agresiji. Tako je osječka *Književna revija* na svojim stranicama 1994. objavila temat *Rat/Hrvatska/kazalište*, a u drugoj polovini devedesetih časopisna je scena posvećena suvremenoj hrvatskoj drami živnula, najprije u drugom broju *Kola* 1997., kad je objavljen opsežan tematski blok posvećen suvremenoj drami i kad se pokazalo da je stvoren korpus dramskih tekstova i kazališnih predstava koje tek valja analizirati i protumačiti. Iako nije u središtu ovog istraživanja, svakako valja napomenuti da je časopisna kazališna kritika – a ona podrazumijeva i višemjesečnu odgodu kritičarske prosudbe – tijekom devedesetih objavljivana i na stranicama književnih časopisa.

Osnutkom Hrvatskog centra ITI ojačalo je nastojanje da hrvatska drama bude vidljivija na međunarodnoj sceni, da se prevode i izvode djela suvremenih hrvatskih pisaca, ali i da inozemni kazališni umjetnici, ravnatelji, selektori, kritičari i teatrolozi steknu uvid u hrvatsku kazališnu produkciju te da se potaknu uprizorenja hrvatske drame u inozemstvu. Briga za suvremenu hrvatsku dramu očitovala se pokretanjem *Biltena Hrvatskog centra ITI* 1994. godine kao vodiča kroz hrvatsku dramu i kazalište, koji bi, kako u prvoj rečenici proslova stoji, bio znak „kontinuirane i obostrane razmjene informacija hrvatskog kazališta sa svijetom“ (S. Nikčević, Z. Kiseljak, 1994: 5). U prvom broju predstavljeno je dvadeset i pet suvremenih pisaca različitih naraštaja i njihovih djela, objavljen je sažeti

pregled povijesti hrvatskoga kazališta Nikole Batušića i kratak članak o prijevodima Vladimira Habuneka autorice Sanje Nikčević. ITI-jev godišnjak do kraja je desetljeća nastavio izlaziti i na hrvatskom i na engleskom jeziku, a svake je godine objavljen jedan ili više članaka vezanih uz suvremenu hrvatsku dramu i kazalište iz pera uglednih teatrologa, čime se Hrvatski centar ITI ističe kao neformalna prethodnica razvoju časopisne produkcije posvećene drami, kazalištu i izvedbenim umjetnostima u najširem smislu.

Četiri je godine, 1995.–1998., u ukupno deset brojeva izlazio časopis *T&T* ili *Teatar & teorija* u sunakladništvu Akademije dramske umjetnosti i Centra za dramsku umjetnost, glavni mu je urednik bio Vjeran Zuppa, a u uredništvu su još bili Nikola Batušić, Vladan Švacov, Martina Aničić, Zlatko Bourek i Sergej Pristaš. Primarno se baveći kazalištem i kazališnom teorijom, objavljujući kazališnu kritiku, recenzije aktualnih knjiga i pregled kazališnih sezona, taj je časopis u svom desetom broju donio, u izboru Nedjeljka Fabrija, pet dramskih tekstova studenata svih godina Odsjeka za dramaturgiju – Tomislava Zajeca, Pavlice Bajsčić, Tene Štivičić, Ivane Sajko i Mislava Brumeca.⁶ Nastavivši se kao izvanredno izdanje na *T&T*, 1996. godine objavljen je prvi broj *Frakcije* u nakladništvu Akademije dramske umjetnosti i Centra za dramsku umjetnost kojemu je glavni urednik bio Vjeran Zuppa, a u prvom uredništvu bili su Nikola Batušić, Vladan Švacov, Martina Aničić, Zlatko Bourek i Goran Sergej Pristaš.

Odvojivši se od *Teatra & teorije*, *Frakcija* je postala „magazin za izvedbene umjetnosti“ a poslije i „časopis za izvedbene umjetnosti“. U uvodniku se prvoga broja ističe važnost izvaninstitucionalnog kazališta jer: „Teatar koji želi sama sebe izgraditi bježi iz prostora očekivanja i ulazi u prostore neiskušanog, virtualnog i drukčijeg“, „Svaka nova institucija balast je novom teatru“, a „Svaki novi teatar nova je frakcija.“ U dvobroju 6-7 (1997: 36) u napomeni uredništva objavljeno je da je *Frakcija* „manifestativno istupila iz okvira praćenja cjelokupne hrvatske kazališne scene i posvetila se proučavanju onih projekata, teorija, umijeća i vještina koje proširuju ili redefiniraju područje izvedbenih (pa i drugih) umjetnosti, što je dovelo do svjesnog zanemarivanja velikog dijela hrvatske dramske produkcije“, a potonje „relevantno obavlja časopis *T&T*“. Usredotočivši se na kazališnu izvedbu i mogućnosti koje ona iskušava i u Hrvatskoj i inozemstvu, *Frakcija* je, i na engleskom jeziku, nastavila objavljivati i kazališne kritike, odjeke s međunarodnih domaćih i inozemnih kazališnih festivala otvoriivši svoje stranice propitivanju suvremene teorije izvedbenih umjetnosti, ali i raspravama o pojedinim novim hrvatskim predstavama.

Kazališnim su se temama povremeno bavili časopisi širih profila, poput „ilustriranog časopisa za umjetnost i kulturu“ *15 dana* (od 1957.) ili „časopisa za književnost i sva društvena pitanja“ *Gordogan* (od 1979. do 2018.), no *Frakcija* je – s

6 Primjerice u broju 9 objavljeni su studentski scenariji.

obzirom na izvedbene umjetnosti - obilježila drugu polovinu devedesetih dovodeći u središte pitanja (izvan)institucionalna kazališta, teoriju izvedbenih umjetnosti i aktualno stanje u društvu, kulturi i politici devedesetih. Likovno intrigantno opremljena i sadržajno bogata, nastojeći održati dinamiku čestog izlaženja, *Frakcija* je ponudila nove pristupe izvedbenim umjetnostima. Poput svojih prethodnika, i *Frakcija* je nastojala odgovoriti na krizu koju je vidjela u suvremenom hrvatskom kazalištu, velikim dijelom i zbog nepostojanja političkog teatra, što je u jednom članku procijenjeno kao posljedica autocenzure i ignoriranja zbilje, pa „radikalan pristup pozornici ne postoji ni u formi, a ni tematski“ (I. Sajko, 1997: 47). Po tome se *Frakcija* devedesetih razlikovala od svojih prethodnika, a autori članaka očitovali su se i o umjetničkim i o političkim uvjerenjima iz kojih je proizašla i koncepcija časopisa. *Frakcija* je devedesetih provela dvije ankete na odabranom uzorku domaće kazališne javnosti: što je *in* a što *out* 1996. (u br. 3), odnosno po čemu pamtiti a po čemu zaboraviti 1998. (br. 10-11, 1999.) iskazujući spremnost da se progovori o aktualnom kazališnom životu i kulturi. U anketama su ispitanici davali prednost primjerice nezavisnim produkcijama Matka Raguža i Teatra Exit, glumačkom kazalištu, Eurokazu i Tjednu suvremenog plesa (A. Juniku, 2020). Nekadašnji suradnici *Novoga Prologa* nastavili su objavljivati u *Frakciji* usredotočivši se na umjetnost performansa i suvremeni ples, hibridne kombinacije kazališta, plesa i performansa te na nove oblike izvedbe koji povezuju kazalište s likovnim, medijskim, računalnim, glazbenim i konceptualnim umjetnostima, a dramsko kazalište u *Frakciji* „preostaje kao samo jedna od predstavljачkih formi pomaknuta s polazišta prema margini razgranatog i pluralnog sustava izvedbenih umjetnosti“ (M. Blažević, 2012: 157). *Frakcija* je pridonijela i afirmaciji terminologije vezane uz novo kazalište, a stvorila je i širok krug suradnika koji su objavljivali svoje radove u časopisu. Iako se u većini brojeva devedesetih nalazi dio priloga objavljenih i na hrvatskom i na engleskom jeziku, do kraja 1999. i broja 15, tri su cijela broja objavljena isključivo na engleskom, što ukazuje na potrebu da hrvatsko novo kazalište bude vidljivo u međunarodnim okvirima, ali i na želju da u tematske rasprave uključi i inozemne stručnjake.

Novi signali oživljavanja kazališne časopisne periodike u devedesetima bila su prva i jedina četiri broja *Glumišta* iz 1998. i 1999. godine. Nakladnik je časopisa bio AGM, kao i u vrijeme *Plime*, glavni je urednik bio Borislav Vujčić, a u uredništvu su još bili Marin Carić, Miro Gavran, Pavo Marinković, Sanja Nikčević i Željka Turčinović. Četiri broja *Glumišta*, objavljena u dva sveska, svoje su ishodište - sudeći prema Vujčićevu uvodniku - potražili u glumcu, želeći biti „zrcalo zbilje glumišta *ovdje* i *sada*“ (B. Vujčić, 1998: 5), nastavivši se koncepcijom - no ovaj put u znatno većem opsegu tekstova i rubrika - na *Glasilu Hrvatskoga društva dramskih umjetnika*. Sastavljen od opsežnih kritika odabranih kazališnih predstava, intervjua s istaknutim kazališnim djelatnicima, objavljivanjem

hrvatskih i stranih novih dramskih tekstova, eseja i osvrtâ na nove knjige te pokretanjem tematskih blokova, taj je časopis sadržajem i područjem interesa bio najbliži ugaslom *Prologu*. U prvom je broju objavljen i opsežan članak o Nagradi hrvatskog glumišta, s popisom dobitnika Nagrade, kao i repertoarni popis predstava izvedenih u tromjesečnom razdoblju u hrvatskim kazalištima. Uredništvo *Glumišta* osmislilo je i dva tematska bloka – o hrvatskim televizijskim serijama i o potrebi pokretanja hrvatske kazališne enciklopedije – kojima je pokazalo spremnost uključiti se u rasprave o pitanjima koje se tiču suvremene hrvatske kulture. U pregledu novih izdanja nisu propušteni prikazi novih brojeva *Frakcije*, *Teatra & teorije* i *Luke*, kao ni novih teatroloških izdanja. Sklonost promjeni paradigme i inovativnom pristupu na formalnoj se razini, slično kao i u *Frakciji*, zrcalilo i u inovativnom, kadšto čitateljima i teže prohodnom grafičkom prijelomu. Potreba da se odgovori na aktualni trenutak vidljiva je primjerice i u opsežnom intervjuu s Božidarom Viočićem, objavljenom u dva nastavka. Naglasivši da hrvatsko kazalište od kraja šezdesetih godina proživljava različite vrste krize (financijsku, estetsku, teorijsku...), Viočić je istaknuo da je suvremeno hrvatsko kazalište otklizalo „ispod razine krize“. Kao i u *Frakciji*, i u *Glumištu* su sugovornici intervjua i rasprava bili primjerice i Matko Raguž i Rene Medvešek, koji su se devedesetih godina istaknuli svojim umjetničkim pristupom zadobivajući pohvale zbog predstava koje je kazališna javnost doživljavala drukčijima i zanimljivijima. Kao važan se prinos hrvatskoj kazališnoj javnosti ističe nastojanje uredništva *Glumišta* u objavljivanju suvremenih dramskih tekstova koji su skrenuli pozornost i na domaće i na inozemne dramske autore.

Od broja 5-6 počelo je izlaziti *Hrvatsko glumište* u nakladništvu Hrvatskog društva dramskih umjetnika, a riječ je o časopisu koji je izrastao na temelju spomenutoga strukovnog *Glasila Hrvatskog društva dramskih umjetnika*, jednog broja Šovagovićeve *Mima* i časopisa *Glumište* posvećujući posebnu pozornost glumačkim portretima i aktivnostima Društva. Glavni je urednik bio Borislav Vujčić, a u uredništvu su još bili Radovan Marčić i Zlatko Vitez. U nepotpisanom uredničkom „Proslovu“ toga broja stoji da je ugaslo *Glumište* bilo koncipirano „kao zrcalo i prizma naše kazališne zbilje“, ali „objavljeni brojevi nisu dospjeli do kazališne publike“ (1999: 1). Unatoč tome, dva su sveska *Glumišta* svoj nastavak, uz veće modifikacije i nadgradnju, pronašla 2000. pokretanjem časopisa *Kazalište* u nakladništvu AGM-a i to je vrijeme kad se uspostavila nova paradigma „časopisa za kazališnu umjetnost“ koji je za sada jedini i u cijelosti dostupan na Portalu znanstvenih i stručnih časopisa Hrčak. Osim njega, na internetu je moguće pregledavati i *Frakciju* posredovanjem digitalne arhive na mrežnoj stranici tog časopisa.

U skladu s promjenom paradigme započetom krajem šezdesetih godina, kazališni su časopisi devedesetih reprezentirali suvremenu hrvatsku dramu i kazalište bez povlastice na vremenski odmak i bili su prisiljeni reagirati na

viševrstnu krizu: osim one ratne, koja je podrazumijevala egzistencijalnu ugrozu i građana Hrvatske i kazališnih zgrada, suočili su se i s financijskom krizom, koja je otežavala i repertoar i redovito izlaženje časopisa. Okončanjem rata, u drugoj polovini devedesetih propitivani su i stvarani preduvjeti za novu paradigmu koja će promisliti i suvremenu dramu i kazalište u novom desetljeću. Nakon što je u prvoj polovini devedesetih *Prolog* prestao izlaziti, pokretanje nekoliko časopisa i publikacija koje su se bavile suvremenom hrvatskom dramom i kazalištem ukazalo je i na različita estetska opredjeljenja u hrvatskom glumištu. I kazališni život i potencijalna nova uredništva nailazili su na nove obrasce kojima je bilo potrebno osmisliti disciplinarnu matricu i nadići krizu. Kuhnovim riječima, značaj je kriza da „ukazuju na to da je došlo do prigode za izmjenu instrumenata“ (Th. Kuhn, 2002: 87), što je u hrvatskoj časopisnoj periodici devedesetih i učinjeno. U devedesetima je, kao što je to predvidio i *Prologov* okrugli stol, kazalište – a s njim i časopisna periodika devedesetih – podijelilo kritičnu sudbinu hrvatske kulture. Bez obzira na estetsku krizu koja se osjećala posebice u prvoj polovini devedesetih i bez obzira na kadšto oštro suprotstavljena stajališta o funkciji kazališta u hrvatskom društvu, zajedničko je obilježje analiziranih časopisa da im je, unatoč različitim opredjeljenjima, bilo na poseban način stalo da hrvatsko kazalište bude ponajprije živo, dostojno reprezentirano i međunarodno vidljivo. Sudeći prema časopisima koji su se devedesetih godina bavili dramom i kazalištem, njihova su uredništva bila svjesna da Hrvatskoj devedesetih nije bilo dovoljno samo međunarodno političko priznanje nego i međunarodna kulturna prepoznatljivost i suradnja. Prva polovina devedesetih, opterećena stasanjem nove države i posebice ratom, bila je vrijeme u kojemu se i riječ u kazalištu i riječ o kazalištu stižavala pred bukom ponajprije ratnih okolnosti te je obilježena i u *Prologu* nastojanjem da opstanu kazališne zgrade i da se u njima održavaju kazališne predstave. Druga polovina devedesetih vrijeme je oživljavanja i kazališta i kazališnih časopisa, koji su sve više pozornosti pridavali suvremenosti, nukajući i potičući svojim tekstovima kazalištarce na stvaranje, a kazališne kritičare i teatrologe na praćenje njihova rada. Devedesete su bile godine pokretanja i zamiranja, supostavljanja i traženja koncepcije, uspostavljanja paradigme i disciplinarnih matrica. U novom desetljeću i tisućljeću učvrstili su se profili pokrenutih časopisa odgovarajući na mnoga ista i mnoga različita pitanja, ali najčešće na različite načine. ●

LITERATURA

- (1968), „Kazalište samo dijeli kritičnu sudbinu čitave naše kulture u ovom času“, *Prolog*, Zagreb, g. 1, br. 1, str. 21-31.
- (1968), „Zašto istupamo“, *Prolog*, Zagreb, g. 1, br. 1, str. 3-5.
- (1995), *Frakcija*, Zagreb, g. 1, br. 1.
- (1999), „Proslov“, *Hrvatsko glumište*, Zagreb, br. 5-6, str. 1.
- Aničić, Martina, ur. (1991), *Suvremena hrvatska drama. Dokumenti 2. 10. 1990. – 6. 3. 1991.*, knj. 8, Teatar &TD, Zagreb.
- Batušić, Nikola (1991), „Hrvatska pozornica“, *Oko*, Zagreb, 18. listopada 1990. Pretisak u: *Suvremena hrvatska drama. Dokumenti 2. 10. 1990. – 6. 3. 1991.*, knj. 8, ur. Martina Aničić, Teatar &TD, Zagreb, str. 13-15.
- Blažević, Marin (2012), *Izboren poraz. Novo kazalište u hrvatskome glumištu od Gavelle do...*, Disput, Zagreb.
- Brozović, Dalibor, ur. (2000), „Časopis“, *Hrvatska enciklopedija Be-Da*, sv. 2, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 653-657.
- Cvjetković Kurelec, Vesna (1982), „Kazališni listovi i časopisi od 1909. do 1941. u Hrvatskoj“, *Dani Hvarškoga kazališta. Hrvatska dramska književnost i kazalište u međuratnim godinama*, knj. 9, Književni krug, Split, str. 352-360.
- Gavran, Miro (1991), „Poštovane gospođe, poštovana gospodo!“, u: *Suvremena hrvatska drama. Dokumenti 2. 10. 1990. – 6. 3. 1991.*, knj. 8, ur. Martina Aničić, Teatar &TD, Zagreb, str. 7.
- Gavran, Miro (1993), „Nakon oseke plima“, *Plima*, Zagreb, g. 1, br. 1, str. 3.
- Gotovac, Mani (1993), „Kako u ovim vremenima pisati dramu?“, *Prolog*, Zagreb, g. 8 (25), br. 26-27-28-29, str. 5.
- Hercegovac, Zdenka (2014), *Bibliografija časopisa Prolog*, Disput, Zagreb.
- Juniku, Agata (2020), „Teatar (u teatru) devedesetih“, u: *Devedesete. Kratki rezovi*, ur. Orlanda Obad i Petar Bagarić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Jesenski i Turk, Zagreb, str. 147-185.
- Kuhn, Thomas S. (2002), *Struktura znanstvenih revolucija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Lederer, Ana (2018), „Dinamično desetljeće novije kazališne povijesti“, u: *Šezdesete u Hrvatskoj – mit i stvarnost*, ur. Vesna Ledić, Adriana Prlić i Miroslava Vučić, Muzej za umjetnost i obrt, Školska knjiga, Zagreb, str. 208-231.
- Nikčević, Sanja; Kiseljak, Zinka (1994), „Proslov“, *Bilten Hrvatskog centra ITI*, Zagreb, str. 5-6.
- Oraić Tolić, Dubravka (2011), *Akademsko pismo*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Sajko, Ivana (1997), „O razlozima šutnje“, *Frakcija*, Zagreb, br. 6-7, str. 46-47.
- Sardar, Ziaouddin (2001), *Thomas Kuhn i ratovi znanosti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Senker, Boris (1996) [1997], „Promjene u hrvatskome kazalištu nakon 1990.“, *Bilten Hrvatskog centra ITI*, Zagreb, br. 3, str. 7-14.
- Senker, Boris (2014), „Uz 45. obljetnicu izlaska prvog te 20. obljetnicu izlaska posljednjeg broja Prologa“, u: Hercegovac, Zdenka, *Bibliografija časopisa Prolog*, Disput, Zagreb, str. 7-9.
- Vujčić, Borislav (1998), „?“, *Glumište*, g. 1, br. 1, Zagreb, str. 5.